

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 291–298.*

**Сергій ПИВОВАРОВ,
Микола ІЛЬКІВ**

СТАРОЖИТНОСТІ ЕПІШНУРОВОГО ГОРИЗОНТУ В МЕЖИРІЧЧІ ВЕРХНЬОГО СІРЕТУ ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА

Межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра традиційно розглядається в якості “контактної зони”, яка проявляла себе на різних етапах історичного розвитку. Цьому сприяла етнокультурна ситуація та різноманіття природних умов, які дозволяли вести традиційне господарство як осілим землеробам, так і рухливим скотарським племенам. Наближення русел трьох великих рік, зручні гірські перевали, наявність значної кількості соляних джерел – все це додатково посилювало “контактність” регіону.

Ранній період бронзового віку відзначився значним поживленням міжетнічних зв’язків, у результаті чого межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра (територія сучасної Чернівецької області) опинилося на перехресті впливів традицій Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. Етнокультурний розвиток регіону в цей час можна відтворити лише в найзагальніших рисах, оскільки місцеві старожитності недостатньо досліджені – представлені переважно поодинокими випадковими знахідками, нечисленним та фрагментованим матеріалом.

Кінець енеоліту – початок епохи бронзи представлений у регіоні старожитностями ямної культури (очевидно, дністровського варіанту), курганні поховання яких досліджувалися в Круглику, Ставчанах, Керстенцях [Тимошук, 1965; Збенович, 1967; Смирнова, 1968, с. 14, 20–22; Дергачев, 1986, с. 14, 19, 21, 74], Заставні [МБЧБ, арк. 6] та Веренчанці [Пастернак, 1961, с. 170]. На півночі свого ареалу вони контактували з носіями культури кулястих амфор. Відкриття їхніх пам’яток у межах Північної Буковини є, очевидно, питанням часу, оскільки саме тут повинен був пролягати шлях їх проникнення з території Поділля у басейн Сірету. Наявність синкретичних комплексів на території Молдови свідчить також про зв’язки носіїв ямної культури зі шнуровими племенами [Дергачев, 1999, с. 206–207].

З приводу подальшого етнокультурного розвитку регіону думки дослідників суттєво різняться. Так, І. Свешніков виокремив пам’ятки Середнього Подністров’я в подільську групу підкарпатської культури шнурової кераміки [Свешніков, 1974, с. 54–71; 1995, с. 85–86]. Я. Махнік відніс старожитності пізнього етапу цієї культури до окремого пост/епішнурового горизонту пам’яток, які зарахував згодом до межановицької культури [Kadrow, Machnik, 1997]. Натомість, М. Бандрівський та Л. Крушельницька виділили на теренах Покуття і Західного Поділля передкомарівську групу пам’яток, до якої віднесли, зокрема, поховання у Чернівцях та металеву провудну сокиру з Оселівки [Бандрівський, Крушельницька, 2005, с. 214, 216, 219, рис. 1]. Критичний огляд проблематики здійснила К. Бунятян, вказавши на необхідність дати “нейтральну” назву пам’яткам Подністров’я вказаного періоду [Бунятян, 2010].

Приналежність межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра до ареалу певної археологічної культури є доволі складним з огляду на брак даних. Навіть цілеспрямовані пошуки пам’яток зі шнуровою керамікою не принесли результатів [Пассек, 1959, с. 154]. У зв’язку з цим видається необхідним узагальнення наявного матеріалу з території, яка розташована на південно-східній периферії поширення пам’яток епішнурового горизонту. З іншого боку, місцеві старожитності передкомарівського часу відіграють певну роль у вивченні генезису не лише комарівської культури, а й культури Костіша, походження якої А. Вульпе пов’язував зі шнуровим населенням Поділля [Dumitroaia, 2001, р. 90-91]. На даний момент у регіоні відомо біля десятка пунктів, які можна віднести до епішнурового горизонту.

Поховання. За 2 км східніше с. Киселів Кіцманського р-ну (ур. Малярка) під час розвідки Л. Вакуленко 1963 р. обстежено ґрунтове поховання у кам’яній гробниці. Стінки та віко скрині

розміром 1,10×0,70–0,60 м складалися з товстих плит рожевого пісковика. Кістяк знаходився у скорченому положенні [Тимошук, 1970, с. 15]. Біля нього стояв горщик приземкуватої форми з невеликою ручкою і трьома горизонтальними рядами подвійних ліній, утворених відбитком шнура (рис. 1, 1). Висота горщика становить біля 6,5 см, максимальний діаметр – 8 см. І. Свешніков відніс пам'ятку до старожитностей пізнього етапу подільської групи підкарпатської культури шнурової кераміки [Свешніков, 1974, с. 11, 56–57, 66, рис. 17, 13].

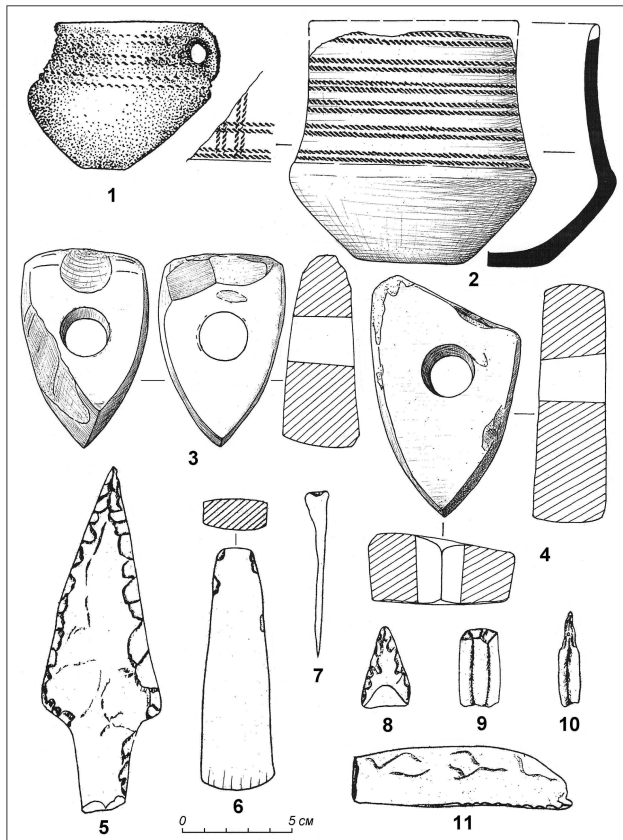

Рис. 1. Старожитності епішнурового горизонту з межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра: 1 – Киселів (Свешніков, 1974); 2–3 – Чернівці, Роша; 4 – нелокалізована місцевість; 5–11 – Снячів (Тимошук, 1984)

Fig. 1. Artifacts of epi-Corded Ware culture's horizon from the territory between basins of Upper Siret and Middle Dnister 1 – Kyseliv (Свешніков, 1974); 2–3 – Chernivtsi, Roshia; 4 – non-localized place; 5–11 – Sniachiv (Тимошук, 1984)

У регіоні за випадкових обставин було виявлено ще декілька скорчених поховань у кам'яних скринях, з яких походили шліфовані крем'яні сокири: Веренчанка Заставнівського р-ну (ур. Новоселиця), Ленківці Кельменецького р-ну, Рашків, Ставчани та Санківці Хотинського р-ну. Останнє поховання було парним [Тимошук, 1969, с. 26]. Однак їх культурна приналежність нез'ясована.

Друге поховання виявлено того ж року в м. Чернівці учнями місцевої школи й обстежувалося Б. Тимошуком. Пам'ятка розташовувалася на південно-західній околиці населеного пункту Червоне в ур. Могила. В ямі під курганным насипом знаходилися два кістяки, покриті вохрою. З поховального інвентарю відома кам'яна сокира та керамічний кубок. На цьому ж високому пагорбі виявлено матеріали трипільської культури [Тимошук, 1969, с. 28; 1970, с. 15; 1978, с. 78]. Обидві знахідки зберігаються у фондах Чернівецького краєзнавчого музею [ЧКМ, 12636-II-881; 12432-II-818]¹. Кубок біконої форми виготовлений з глиняного тіста без помітних домішок. Його поверхня добре заглажена, темно-сірого кольору, випал якісний. Верхня частина виробу прикрашена шістьма рядами парних горизонтальних ліній, утворених відтиском шнура. Ще два ряди парних ліній розміщені вертикально (рис. 1, 2). Максимальний діаметр посудини – 11 см при діаметрі дна 5 см та горловини – понад 10 см. Висота кубка становить більше 11 см.

Сокира підтрикутої форми, шліфована по всій поверхні, зі свердленим отвором. У деяких місцях поверхня пошкоджена, на обуху присутні сліди роботи (рис. 1, 3). Сокира виготовлена із сіро-коричневої дрібнозернистої породи. Довжина виробу дорівнює 9 см, ширина – 5,8 см, товщина – 3,6 см, діаметр отвору – 2,1–2,3 см.

¹ Користуючись нагодою, висловлюємо щирі вдячність О. Затуловській та Н. Холодницькій за можливість працювати з фондівим матеріалом музею.

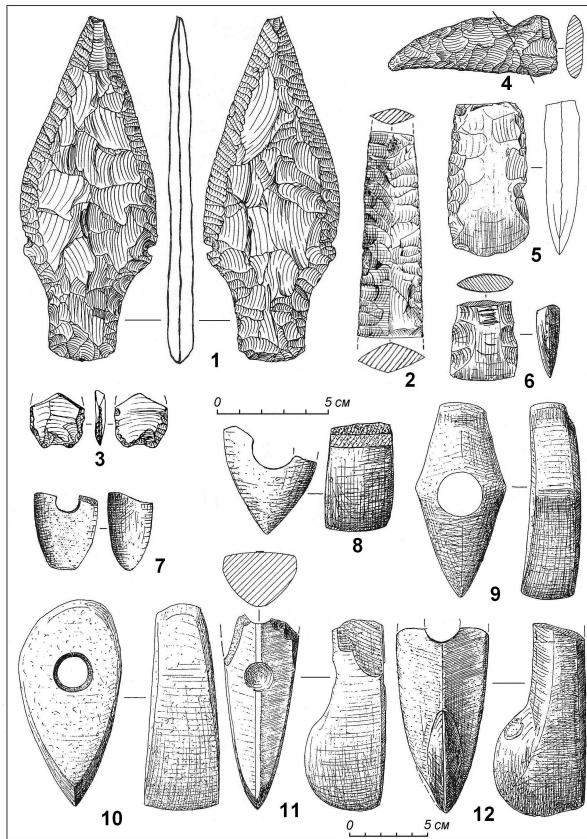

Рис. 2. Кам'яні вироби: 1 – Верхні Станівці; 2–3 – Залуччя Горішне; 4 – Костинці; 5 – Лопатів; 6–8 – Стара Жадова; 9–11 – Жилівка; 12 – Подвірне
 Fig. 2. Stone artifacts: 1 – Verkhni Stanivtsi; 2–3 – Zaluchchia Horishne; 4 – Kostyntsi; 5 – Lopativ; 6–8 – Stara Zhadova; 9–11 – Zhylivka; 12 – Podvirne

Інколи фрагменти кераміки зі шнуровим декором зустрічаються поряд із посудом комарівської культури: Онут Заставнівського р-ну (ур. Над Дністром) [Тимошук, 1965а, арк. 2] та Санківці Хотинського р-ну (ур. Гора) [МБЧБ, арк. 27]. З розвідок Б. Тимошука відомо ще декілька місцезнаходжень кераміки з відтиском шнура: Горішні Шерівці (ур. Вивіз), Привороки (ур. Новий Світ). Їхня культурна приналежність вимагає уточнення, насамперед, у зв'язку з побутуванням шнурового орнаменту в пізньотрипільського населення регіону (Звенячин, Митків, Репужинці, Перебиківці, Черлена, Кіцмань та ін.). Кераміку зі шнуровим декором ранньобронзового часу (?) виявив також у міжвоєнний період Є. Лазар під час дослідження пізньотрипільського поселення у с. Костинці (тепер Сторожинецького р-ну) [Пивоваров, 1998, с. 37].

Окремі знахідки. З околиці с. Верхні Станівці Кіцманського р-ну (лівий берег р. Бруслиця, ур. Плоска) походить кремінний черешковий наконечник списа (?) листоподібної форми, виконаний у біфасіальній техніці зі смугастого волинського кременю. Площини виробу оброблені плоскою крупнофасетковою ретушшю, черешок – лускоподібною, а обидва краї вістря – надзвичайно акуратною струменевою. В основі пера, яке плавно переходить у черешок, присутня пара виїмок, призначена для додаткової фіксації (рис. 2, 1). Довжина знахідки складає 15,6 см, довжина черешка – 5,3 см, максимальна ширина – 6,7 см, ширина черешка – 3 см, ширина в основі пера на перехваті – 5,4 см, товщина – до 1,1 см.

Ще дві характерні знахідки з кременю виявлені на лівобережжі Черемошу північніше с. Залуччя Горішне (ур. Берести). Це фрагменти кинджала (?) та наконечника стріли,

Поселення. До цієї категорії пам'яток можна віднести один пункт, розташований на околиці с. Снячів Сторожинецького р-ну (ур. Садовий). Пам'ятка виявлена Б. Тимошуком у 1970 р. й попередньо віднесена ним до енеоліту [Тимошук, 1984, с. 111, 160, рис. 15, 1, 3–6, 9, 13]. Вона знаходиться на рівній високій терасі мису між двома струмками. Знахідки поширюються на площі орієнтовно 200×150 м і були сконцентровані у чотирьох місцях з темним забарвленням ґрунту, які Б. Тимошук вважав рештками наземних жител. У межах цих скупчень було знайдено дрібні фрагменти кераміки, кам'яні вироби, вуглинки та перепалене каміння.

Посуд ліпний тонкостінний, з домішкою в тісті піску, чорний на зломі. Два фрагменти орнаментовані заглибленими ямками та вузькими лініями. Крем'яні вироби представлені наконечником списа завдовжки 16 см, перепаленим наконечником стріли довжиною 3,5 см, серпом, ножеподібними пластинами з “волинського” кременю, відбійником, невисоким нуклеусом, шліфованими сокирами-клинами та заготовкою для неї (рис. 1, 5–11). Звідси ж походять просвердлена сланцева сокира, багато таких же фрагментованих знарядь та зернотерка з пісковіку [МБЧБ, арк. 28].

виготовлені шляхом двосторонньої обробки. Кинджал – із сірого непрозорого кременю, має лінзоподібний профіль та оброблений середньо- та дрібнофасетковою ретушшю (рис. 2, 2). Наконечник стріли з темно-коричневого напівпрозорого кременю мав серцеподібну форму та містить сліди від дії вогню. Краї виконані дрібнофасетковою та струменевою ретушшю (рис. 2, 3). Лінійні параметри першої знахідки становлять 9,3×3×1,4 см, другої – 2,4×2,4×0,4 см. Крім крем'яних виробів, до цього ж часу слід віднести фрагмент денця ліпної посудини з темно-сірою поверхнею та чорного на зломі. Знахідки виявлені на високому мису корінного берега та балки, який зайнятий поселенням трипільської культури (пізній етап) [Ільків, 2009, с. 12–16].

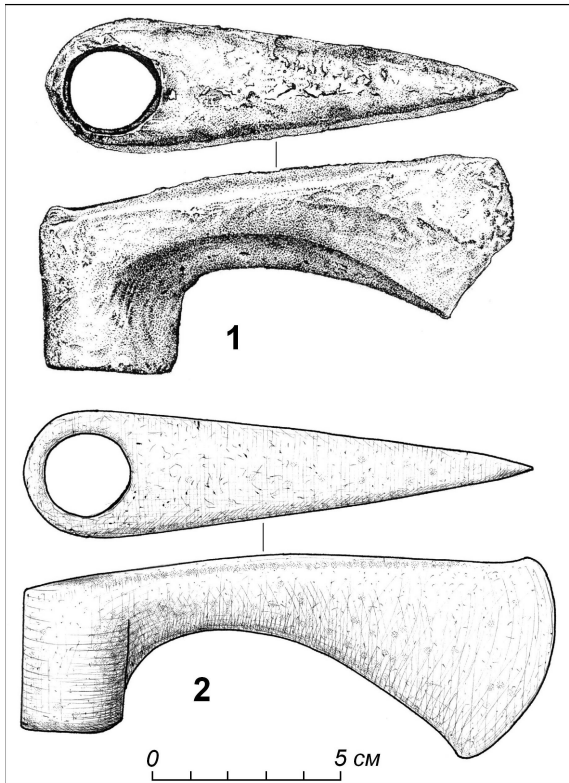

Рис. 3. Металеві вислобушні сокири: 1 – Дарабани (Niculica, 2003); 2 – Чернівці, берег р. Прут

Fig. 3. Metallic axes: 1 – Darabany (Niculica, 2003); 2 – Chernivtsi, bank of Prut River

з незначними домішками заліза (0,06 %), кремнію (0,174 %), мангану (0,004 %), нікелю (0,046 %), свинцю (0,09 %), олова (0,10 %) та цинку (0,042 %) шляхом лиття у двостулкову форму. Джерело сировини локалізувалося, очевидно, в межах Східних Карпат. Довжина знахідки становить 12,7 см, довжина обуха – 4,5 см, його діаметр – 3,5 см, діаметр отвору – 2,2 см, висота леза – 5 см, вага – 500,7 г [Niculica, 2003, р. 411, 414].

Друга сокира, що виявлена в м. Чернівці у 1974 р., характеризується вигнутою спинкою та ледь розширеними кінцями леза [Пивоваров, 2009, с. 10]. Клин сокири поступово звужується донизу (рис. 3, 2). Довжина виробу дорівнює 14,5 см, висота леза – 5,5 см, довжина обуха – 4,5 см, його діаметр – 3,5 см, діаметр втулки – 2,2 см.

Морфологія перелічених вище керамічних та кам'яних виробів є доволі характерною для постшнурового горизонту пам'яток. Зокрема, черпак із Киселівського поховання типовий для межановицької культури [Бунятян, 2010, с. 22], а орнамент обох виявлених посудин з подвійних шнурових ліній теж властивий для цього часу. На думку Я. Махніка, посудина

На околиці с. Стара Жадова Сторожинецького р-ну (ур. Бицків) місцевим жителем під час розорювання цілини були знайдені фрагменти трьох кам'яних сокир. Перша знахідка представлена половиною клиноподібної сокири, виготовленої з волинського кременю, яка характеризується лінзоподібним профілем та шліфованим лезом (рис. 2, 6). Знахідки таких двостінних сокир відомі з Лопатова (рис. 2, 5) та кількох нелокалізованих місцевостей Буковини. Два інших фрагменти належали свердленим сокирам з граніту та сірого пісковика (рис. 2, 7–8). Загалом на території регіону зафіксовано більше 60 кам'яних свердених сокир, значну частину яких за морфологічними особливостями можна віднести саме до ранньобронзового часу: Жилівка, Митків, Лужани, Опришени, Шебутинці, Подвірне та ін. (рис. 2, 9–12).

У межиріччі Верхнього Сірету та Середнього Дністра відомі ще дві знахідки металевих вислобушних сокир з Дарабанів Хотинського р-ну (ур. Замчесько) та Чернівців (берег р. Прут). Перший екземпляр виявлений у 1934 р. і зберігається на даний момент у Комплексному музеї Буковини (м. Сучава, Румунія) (рис. 3, 1) [Niculica, Sojocar, 2003, р. 143–144]. Сокира виготовлена із міді (99,4 %)

з Киселева носить синкретичний характер, поєднуючи в основному риси культур Хлопце-Веселе та Шнекенберг-Глина III [Machnik, 1991, p. 171, fig. 34, 26L].

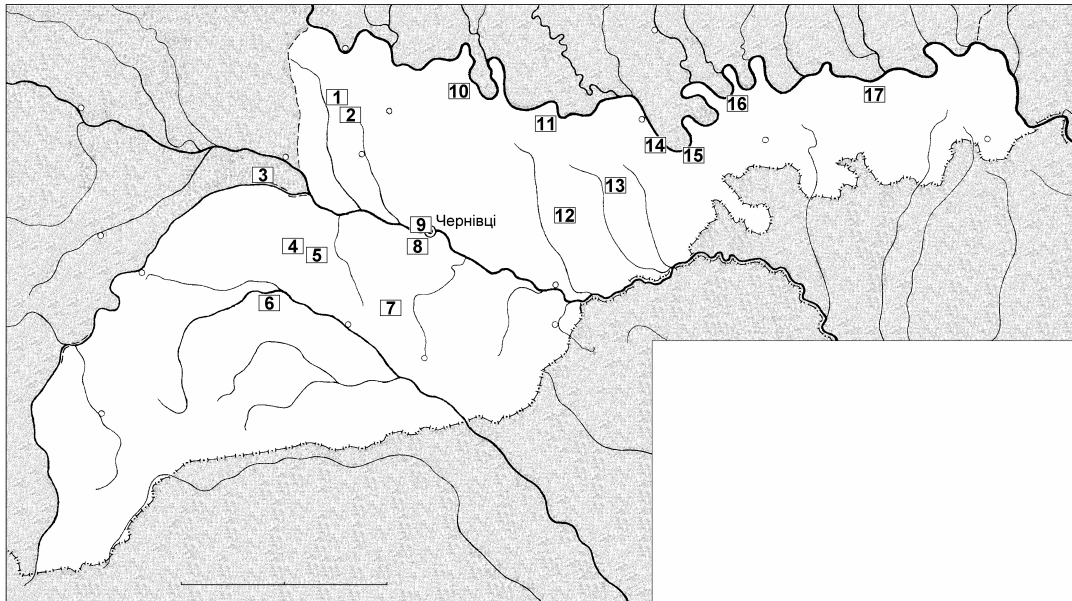

Рис. 4. Локалізація згадуваних у тексті пунктів: 1 – Киселів; 2 – Веренчанка; 3 – Залуччя Горішне; 4 – Верхні Станівці; 5 – Костинці; 6 – Стара Жадова; 7 – Снячів; 8 – Чернівці, Роша; 9 – Чернівці, берег р. Прут; 10 – Онут; 11 – Рашків; 12 – Санківці; 13 – Ставчани; 14 – Дарабани; 15 – Оселівка; 16 – Ленківці; 17 – Лопатів

Fig. 4. Localization of sites, mentioned at the text: 1 – Kyseliv; 2 – Verenchanka; 3 – Zaluchchia Horishne; 4 – Verkhni Stanivtsi; 5 – Kostyntsi; 6 – Stara Zhadova; 7 – Sniachiv; 8 – Chernivtsi, Rosh; 9 – Chernivtsi, bank of Prut River; 10 – Onut; 11 – Rashkiv; 12 – Sankivtsi; 13 – Stavchany; 14 – Darabany; 15 – Oselivka; 16 – Lenkivtsi; 17 – Lopativ

Численні аналогії мають наконечники списів та кинджал, яких традиційно відносять до городоцько-здовбицької, стжижовської чи межановицької культур. Вони виступали в якості престижних речей та були, очевидно, предметом обміну. За класифікацією С. Лібери [Bargiel, Libera, 2005, с. 211, рис. 10], наконечник зі Снячева відносимо до варіанту ВВ І 1 типу Чернічин–Торчин, властивого для ранньої фази межановицької культури (горизонт ІА). До варіанту ВА І 1 цього ж типу належить наконечник з Верхніх Станівців. Видається, що поділ таких виробів на дві категорії – наконечники списів та кинджали – дуже умовний. До такої думки схиляє наявність виїмок в основі пера на останній знахідці, які відомі й на низці інших предметів озброєння (Торчин, приміром) [Свєшніков, 1974, с. 134, 136, рис. 48, 4–5; 49, 33; Охріменко, Маркус, 2008, фото]. Вироби з каменю наслідували, як правило, металеві речі. Зважаючи на це, виїмки на наших зразках імітують, очевидно, отвори чи пази для заклепок, характерні для металевих кинджалів, а не наконечників списів. По-друге, пази для більш надійної фіксації у руків'ї відомі ще на кременевих ножах-кинджалах додинастичного Єгипту та Адриатики [Клочко, 2006, с. 36-37, 49, рис. 10, 1]. Типовими для епішнурового горизонту є також наконечники стріл трикутної (Снячів) та серцеподібної (Залуччя) форм. В. Клочко вслід за В. Барковським відносить такі листоподібні вістря з аркоподібною виїмкою до типу “Межановиця”, який характерний для пізніх етапів межановицької, городоцько-здовбицької та стжижовської культур. Їхні знахідки відомі, приміром, з пам'яток Яструбичі, Торчин [Клочко, 2006, с. 81–82, 114, рис. 46, 13, 18, 20–21], Старуя [Мацкевий, Кочкін, Панахид, 2008, с. 255, рис. 12, б], Стронятин [Конопля, Стеблій, 2008, с. 115, 144, рис. 22, 11] та ін.

Однією з характерних категорій крем'яного інвентарю є т.зв. серпи волинського типу. Однак, попри розробки їхньої типології та класифікації, надійна культурна ідентифікація і хронологічна прив'язка випадкових знахідок є дещо проблематичною у зв'язку з тривалим періодом використання подібних знарядь. Крім форми, у якості індикатора слугує також

сировина – волинський кремій. З нього, зокрема, виготовлений серп з с. Костинці (ур. Цинтина). Він відзначається характерним люстражем робочої поверхні та виїмкою біля основи спинки (рис. 2, 4). Така деталь відома також на знарядді, що було виявлене у Баличах (курган XIX) та віднесене до третього етапу верхньодністровської групи підкарпатської культури [Свешніков, 1974, с. 49–50, рис. 11, 13].

Більш складною є ситуація з приводу культурно-хронологічної приналежності металевих вислообушних сокир. У межах Волині, Поділля та Прикарпаття подібні знахідки традиційно пов'язуються дослідниками зі старожитностями постшнурового горизонту [Свешніков, 1990, с. 61, 70; Бандрівський, Крушельницька, 2005, с. 215, 222, 225, рис. 4, 6–7; 8, 7; Клочко, 2006, с. 84, 118, рис. 50, 9–11]. Це цілком зрозуміло, оскільки у двох випадках – Стеблівка (Стубло), Межигірці – вони входили до складу скарбів з характерними для цього часу виробами. Дещо відмінна ситуація склалася у румунській історіографії. А. Вульпе виділив окремий тип Дарабани, до якого, крім власне епонімної знахідки, відніс біля десятка екземплярів у басейні Сірету [Vulpe, 1970, s. 41–42, taf. 46, A]. Вслід за ним М. Ігнат, Г. Думітроая та Б. Нікуліке відносять сокири цього типу до початку середнього бронзового віку – старожитностей культур Костіша – Комарів або Монтеору [Ignat, 2000, p. 40–42; Dumitroaia, 2001, p. 90, 109–110; Niculica, 2003, p. 412]. Таким чином, приналежність місцевих вислообушних сокир до постшнурового часу чи комарівської культури залишається відкритим. Однак з поглибленням нижньої хронологічної межі культури Костіша до 2200 р. до н.е. [Vulpe, Petrescu-Dimbovita, Laszlo, 2001, p. 224, fig. 30] розбіжності з приводу датування вислообушних сокир цього типу практично зникають.

Отже, старожитності епішнурового горизонту в межиріччі Верхнього Сірету та Середнього Дністра представлені різними категоріями пам'яток і рухомого матеріалу. Форма, техніка виконання та сировина для виготовлення останніх часто свідчать про зв'язки місцевого населення із Західною Волиною. Типологія знахідок вказує орієнтовно на період останньої чверті III – початку II тис. до н.е.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський М., Крушельницька Л.

- 2005 Покуття і Західне Поділля в контексті перегляду хронології епохи бронзи (передкомарівська група пам'яток) // На пошану Софії Станіславівни Березанської: збірка наукових праць. – К.: Шлях. – С. 212–227.

Буковинський центр археологічних досліджень (БЦАД)

Фонд 1 (археологія).

Бунятян К.П.

- 2010 Підкарпатська культура шнурової кераміки // *Археологія*. – № 2. – С. 18–30.

Дергачев В.А.

- 1986 Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы (Анализ и характеристика культурных групп). – Кишинев: Штиинца. – 222 с.

- 1999 Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья (К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Восточной и Юго-Восточной Европы) // *Stratum plus*. – № 2: От Балкан до Гималаев: Время цивилизаций. – С. 169–221.

Збенович В.Г.

- 1967 Раскопки курганов у с. Ставчаны Черновицкой области // *Археологические исследования в Украине 1965–1966 гг.* – К.: Наук. думка. – Вып. I. – С. 49–55.

Ільків М.

- 2009 Нові археологічні пам'ятки Снятинщини // На варті доленосних літ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю вежі Снятинського магістрату (Снятин, 27 серпня 2009 р.). – Снятин: ПрутПринт. – С. 8–19.

- Клочко В.І.*
2006 Озброєння та військова справа давнього населення України (5000-900 рр. до Р.Х.). – К.: АртЕк. – 336 с.
- Конопля В.М.*
1982 Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи // Археологія. – Т. 37. – С. 17–31.
- Конопля В., Стеблій Н.*
2008 Археологічні пам'ятки села Стронятин // Наукові студії: Збірник наукових праць. – Винники-Львів: ЛА “Піраміда”. – С. 110–145.
- Матеріали бронзового часу на Буковині (МБЧБ)*
Науковий архів Буковинського центру археологічних досліджень. – Ф. 3. – Оп. 2. – Од. зб. 22. – 52 арк.
- Мацкевий Л., Кочкін І., Панахид Г.*
2008 Підсумки та перспективи археологічних досліджень у с. Старуні // МДАПВ. – Вип. 12. – С. 242–266.
- Охріменко Г., Маркус І.*
2008 Доба бронзи: мілітарність суспільства та військова еліта // Наукові записки з проблем волинезнавства. – Луцьк. – Вип. 1. – С. 111–113.
- Пассек Т.С.*
1959 Стоянка комаровської культури на Среднем Дністрі // КСИИМК. – Вип. 75. – С. 154–162.
- Пастернак Я.*
1961 Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто. – 789 с.
- Пивоваров С.*
1998 Дослідження старожитностей Буковини Євзибієм Лазарем // МДАПВ. – Вип. 7: Постаті української археології. – С. 36–38.
2009 Археологічні дані про минуле Чернівців та його околиць // Чернівці: історія і сучасність. – Чернівці: Зелена Буковина. – С. 9–22.
- Свєшніков І.К.*
1974 Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К.: Наукова думка. – 207 с.
1990 Культури шнурової кераміки. Ранній період бронзового века Прикарпаття и Волини. Почапская группа культуры Хлопице-Веселе. Стжижовская культура // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). – К.: Наук. думка. – С. 49–74.
1995 Могильник підкарпатської культури шнурової кераміки поблизу с. Стрільче Івано-Франківської обл. // МДАПВ. – Вип. 6. – С. 85–93.
- Смирнова Г.И.*
1968 Раскопки курганов у сел Круглик и Долиняны на Буковине // АСГЭ. – Вип. 10. – С. 14–27.
- Тимощук Б.О.*
1965 Дослідження курганів середньотрипільського часу в Подністров'ї // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (Жовтень, 1965 р.). – Хмельницький. – С. 67–68.
1965а Звіт про археологічні розвідки в с. Онут Заставнівського району Чернівецької області в 1965 році. – НА ІА НАНУ. – 1965/70. – 5 арк.
1969 Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати. – 192 с.
1970 Археологічні пам'ятки Чернівецької області. – Чернівці: ЧДУ. – 40 с.
1978 Твердиня на Пруті. З історії виникнення Чернівців. – Ужгород: Карпати. – 87 с.
1984 Чернівецька область // Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – К.: Наук. думка. – С. 109–171.

Чернівецький краєзнавчий музей (ЧКМ)

Фонди. – Група II – археологічна.

Bargiel B., Libera J.

- 2005 Kultura strzyzowska na Lubelszczyźnie w swietle znalezisk grobowych // На пошану Софії Станіславівни Березанської: збірка наукових праць. – К.: Шлях. – С. 197–211.

Dumitroaia G.

- 2001 Considerations over Costisa-Komarov culture in Moldavia. Poduri village, Poduri commune, Bacau county // Cultura Costisa in contextul epocii bronzului din Romania. – Piatra-Neamt:Editura “Constantin Matasa”. – P. 83–92, 108–110.

Ignat M.

- 2000 Metalurgia in epoca bronzului si prima epoca a fierului din Podisul Sucevei. – Suceava: Editura Universitatii “Stefan cel Mare”. – 134 p.

Kadrow S., Machnik J.

- 1997 Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i roswoj przestrzenny. – Kraków. – 196 s.

Machnik J.

- 1991 The earliest Bronze Age in the Carpathian basin. – Brodford: Department of Archaeological Sciences. – 210 p.

Niculica B.

- 2003 Noi date cu privire la toporul de la Darabani – Zamcesco (Ucraina) // Suceava. Anuarul complexului muzeal Bucovina. – 2002–2003. – XXIX-XXX. – Vol. I. – P. 411–418.

Niculica B., Cojocaru I.

- 2003 Quelques considerations sur deux haches en cuivre appartenant a l’age du bronze, decouvertes dans le nord de la Moldavie // Studia Antiqua et Archaeologica. – Iasi. – Vol. IX. – P. 141–154.

Vulpe A.

- 1970 Die Axte und Biele in Romanien. I // Prahistorische Bronzefunde. – Munchen. – IX/2. – 118 s. – taf. 89.

Vulpe A., Petrescu-Dimbovita M., Laszlo A.

- 2001 Epoca metalelor // Istoria romanilor. – Bucuresti: Editura enciclopedica. – Vol. 1: Mostenirea timpurilor indepartate. – P. 211–395.

***Sergiy PYVOVAROV,
Mykola IL’KIV***

ANTIQUITIES OF THE POST-CORDED WARE HORIZON BETWEEN UPPER SIRET AND MIDDLE DNISTER REGION

Antiquities of the post-Corded Ware horizon between Upper Siret and Middle Dnister region are presented by cemeteries, settlement and single finds. There are approximately ten sites this time with ceramic, stone and metal products.